

СПЕЦІАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ ДЛЯ УКРАЇНИ ПО ПРИТЯГНЕННЮ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЗА НАСЛІДКИ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

SPECIAL ATTRACTION MECHANISM FOR UKRAINE TO THE RESPONSIBILITY OF THE RUSSIAN FEDERATION FOR THE CONSEQUENCES OF ARMED AGGRESSION

Руснак Ю.І., к.ю.н., заслужений юрист України,
начальник науково-дослідного відділу проблем військового законодавства
Центру воєнно-стратегічних досліджень

Національний університет оборони України імені Івана Черняховського

Приполова Л.І., к.ю.н.,
провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем військового законодавства
Центру воєнно-стратегічних досліджень

Національний університет оборони України імені Івана Черняховського

Риндич Д.С., науковий співробітник
науково-дослідного відділу проблем військового законодавства Центру воєнно-стратегічних досліджень

Національний університет оборони України імені Івана Черняховського

Стаття присвячена проблематиці аналізу існуючих способів притягнення до міжнародної відповідальності російської федерації та огляд позицій фахівців щодо проблеми притягнення до відповідальності агресора за міжнародні злочини проти України. Зазначено, що для України не менш важливо організувати належний процес притягнення російської федерації до відповідальності за свої дії на території України, що також потребує консолідації зусиль не лише юристів-практиків, а і наукової спільноти в аспекті здійснення в подальшому наукових досліджень із зазначеної проблематики.

Згадано, що міжнародне кримінальне право визначає такі чотири категорії міжнародних злочинів: воєнні злочини, злочини проти людяності, геноцид та акт агресії. Існує декілька варіантів переслідування за воєнні злочини: національне судочинство України; Міжнародний кримінальний суд в Гаазі; застосування принципу світового права державами, які ратифікували Римський статут Міжнародного кримінального суду; розглядати справи про злочини можуть не тільки українські національні суди або міжнародні суди, але і суди інших країн, за принципом громадянства потерпілих осіб; створення Спеціального (гібридного) трибуналу з можливістю, прописаною у його статуті, про здійснення процесів за відсутності підозрюваного та винесення вироків проти вищих офіційних осіб та представників військового керівництва російської федерації заочно. Здійснено огляд позицій науковців, юристів та інших фахівців щодо запропонованих варіантів та способів притягнення до відповідальності за наслідки збройної агресії. Узагальнено інформацію щодо розпочатого судового процесу розгляду справи проти російської федерації як на національному рівні, так і на рівні міжнародних судових інституцій.

Підсумовано, що Україною зроблено перші кроки щодо створення механізму для притягнення до міжнародної відповідальності винних у злочинах, вчинених російською федерацією проти України. Попри відсутність ратифікації Римського статуту, як стверджують фахівці, найбільш вірогідним шляхом є варіант створення спеціального трибуналу на підставі угоди між кількома країнами.

Ключові слова: відповідальність, воєнні злочини, збройна агресія, міжнародне право, Міжнародний кримінальний суд, Римський статут, трибунал.

The article is devoted to the problems of analyzing the existing methods of holding the Russian Federation to international responsibility and reviewing the positions of specialists regarding the problem of holding the aggressor to responsibility for international crimes against Ukraine. It is stated that it is no less important for Ukraine to organize a proper process of holding the Russian Federation accountable for its actions on the territory of Ukraine, which also requires the consolidation of efforts not only of legal practitioners, but also of the scientific community in the aspect of carrying out further scientific research on the mentioned issues.

It was mentioned that international criminal law defines the following four categories of international crimes: war crimes, crimes against humanity, genocide and acts of aggression. There are several options for prosecution for war crimes: the national judiciary of Ukraine; International Criminal Court in The Hague; application of the principle of international law by states that have ratified the Rome Statute of the International Criminal Court; not only Ukrainian national courts or international courts, but also courts of other countries can consider criminal cases, based on the principle of citizenship of the victims; creation of Special (hybrid) tribunal with the possibility, stipulated in its statute, of carrying out trials in the absence of the suspect and passing judgments against high-ranking officials and representatives of the military leadership of the Russian Federation in absentia. A review of the positions of scientists, lawyers and other specialists regarding the proposed options and methods of prosecution for the consequences of armed aggression was carried out. Summarized information regarding the initiated judicial process of consideration of the case against the Russian Federation both at the national level and at the level of international judicial institutions.

It was concluded that Ukraine has taken the first steps to create a mechanism for bringing to international responsibility those guilty of crimes committed by the Russian Federation against Ukraine. Despite the lack of ratification of the Rome Statute, according to experts, the most likely way is the option of creating a special tribunal on the basis of an agreement between several countries.

Key words: responsibility, war crimes, armed aggression, international law, International Criminal Court, Rome Statute, tribunal.

Постановка проблеми. Геополітичні процеси сьогодні переповерхнені кризовими ситуаціями та загостренням військової напруженості. Україна безпосередньо опинилася в ситуації повномасштабної збройної агресії після затяжної гібридної війни ще з 2014 року. Зазначене безсумнівно вимагає максимальної готовності держави до спротиву та відсічі. Актуальною сьогодні є теза про те, що динамічні зміни глобального характеру в сучасному безпековому середовищі слугували ескалації хаосу та зниження стабільності у системі міжнародної безпеки й вимагають переосмислення засад інституту націо-

нальної безпеки й оборонної самодостатності держави. Сучасні фахівці безпекознавці солідарні щодо необхідності розробки інноваційних концепцій з усвідомлення макрозагроз від нового атипичного виду сучасних збройних конфліктів. Тому, для України не менш важливо організувати належний процес притягнення російської федерації (далі – РФ) до відповідальності за свої дії на території України. Зазначене потребує консолідації зусиль не лише юристів-практиків, а і наукової спільноти в аспекті здійснення в подальшому наукових досліджень із зазначеної проблематики.

Аналіз останніх досліджень. Тематика, пов'язана із притягненням до відповідальності держави-агресора та щодо відшкодування заподіяної агресором шкоди Україні стала предметом дискусій переважно вже після початку повномасштабного вторгнення як серед науковців, так і інших фахівців в галузі юриспруденції. Серед таких можна виокремити публікації: Буквич А., Водянікова О., Веденєєва Д., Коваля Д., Котляренко О., Лебідя В., Мережка О., Свиридової Д., Солдатенка М., Семенюка О. та інших. В той же час, зазначена проблематика лише відносно недавно стала предметом дискусії та потребує свого вирішення також шляхом подальших наукових досліджень для всебічного її осягнення науковою методологією.

Метою статті є проведення аналізу існуючих способів притягнення до міжнародної відповідальності РФ та огляд позицій фахівців щодо проблеми притягнення до відповідальності РФ за міжнародні злочини проти України.

Виклад матеріалу. Повномасштабна збройна агресія РФ, яка розпочалася 24 лютого 2022 року відзначилася великою кількістю воєнних злочинів. Україна за консолідованої підтримки багатьох держав, прагне до притягнення винних до відповідальності згідно норм міжнародного гуманітарного права. В той же час, так як Україна не ратифікувала Римський статут, відповідні фахівці шукають можливі варіанти вирішення такої ситуації, про що свідчать численні дискусії.

Рішення президента РФ Володимира Путіна розпочати війну (спеціальну операцію) в Україні створює серйозний виклик міжнародному порядку, після 1945 року. Це повномасштабне вторгнення є частиною збройного конфлікту, який триває на території України з 2014 року і є порушенням статті 2(4) Статуту ООН. Згідно зі статтею 8 bis "Злочин агресії" Римського статуту Міжнародного кримінального суду та Резолюцією 3314 (XXIX) ГА ООН "Визначення агресії" від 14 грудня 1974 р. такі дії містять в собі ознаки міжнародного злочину агресії [1]. Крім того, відбуваються масштабні порушення правил ведення війни, визначених у Гаазьких конвенціях та деклараціях 1899 і 1907 року та Женевських конвенціях 1949 року. Такі дії не виправдовуються жодною військовою необхідністю і є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права. Загалом, міжнародне кримінальне право визначає такі чотири категорії міжнародних злочинів: воєнні злочини, злочини проти людяності, геноцид та акт агресії. Винних у їхньому вчиненні притягують до відповідальності на національному рівні та у міжнародних судах та трибуналах. Існує декілька варіантів переслідування за воєнні злочини:

- 1) Національне судочинство України.
- 2) Міжнародний кримінальний суд в Гаазі, якому в 2014 році Україна надала юрисдикцію розслідування воєнних злочинів і злочинів проти людяності на своїй території. Йому підсудні воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид.
- 3) Застосування принципу світового права державами, які ратифікували Римський статут Міжнародного кримінального суду. Наприклад, у Німеччині є кодекс міжнародного кримінального права (імплементованого в національне законодавство). Згідно з ним, генеральний федеральний прокурор відповідає за розслідування воєнних злочинів, скоєних в інших місцях без німецької участі та жертв.
- 4) Розглядати справи про злочини можуть не тільки українські національні суди або міжнародні суди, але і суди інших країн, за принципом громадянства потерпілих осіб. Наприклад, американські суди можуть розглядати справи про злочини, вчинені в інших країнах, якщо їх жертвами стали американські громадяни.
- 5) Створення Спеціального (гібридного) трибуналу з можливістю, прописаною у його статуті, про здійснення процесів за відсутності підозрюваного та винесення вироків проти вищих офіційних осіб та представників військо-

вого керівництва РФ заочно. Підстава створення – міжнародна коаліція або домовленість між Україною та ООН, без залучення Ради Безпеки ООН (за підтримки 2/3 країн-членів ООН на засіданні Генеральної Асамблеї). Місце створення та здійснення юрисдикції може стати Україна (за місцем вчинення злочинів).

Нагадаємо, що Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС) – важливий механізм розслідування воєнних злочинів росії в Україні. Асоціація правників України разом із Українською Гельсінською спілкою з прав людини, Центром прав людини ZMINA, Регіональним центром прав людини та організацією "Дім прав людини Крим" продовжують інформаційну кампанію щодо важливості ратифікації Римського статуту МКС. Представники названих організацій зауважують, що попри нератифікований Україною Римський статут, у 2014 та 2015 роках Україна скористалася механізмами визнання юрисдикції МКС і подала заяви про визнання юрисдикції щодо воєнних злочинів, вчинених на території України, та порушень прав людини. На їх підставі Офіс Прокурора МКС почав попереднє вивчення ситуації в Україні та за результатами попереднього розслідування вже були надані Висновки Офісу Прокурора МКС щодо ситуації в Україні. Відповідно до Римського статуту МКС, якщо держава подає такі заяви, вона визнає юрисдикцію МКС і бере на себе зобов'язання щодо співпраці та виконання будь-яких наказів і рішень (ст. 12 Римського статуту). Підсумовано про те, що таким чином Україна отримала зобов'язання співпрацювати та виконувати накази/рішення МКС, натомість не отримавши жодних прав, які вона може отримати після ратифікації [2].

Ініціативу по створенню петиції щодо діяльності Спеціального трибуналу для покарання винних в агресії проти України, проявили колишні Прем'єр міністри Великобританії, вчені, юристи, політичні діячі. Суть петиції полягає у пропозиції створити судовий орган, який займатиметься притягненням до відповідальності за агресію проти України в доповнення до вже існуючого розслідування Міжнародного кримінального суду по військовим злочинам та злочинам проти людяності в Україні [3].

Водночас, експерти зауважують, що МКС ООН хоч і може проводити розслідування військових злочинів, однак Україна як і Російська Федерація не є учасниками Римського статуту. Навіть якщо не Україна, а рада безпеки ООН передасть розслідування в названий суд, то Російська Федерація може скористатися своїм правом вето і заблокувати цю передачу. Така ж причина мало вірогідна щодо створення Радою безпеки ООН спец трибуналу по Україні. Проте, спецтрибунал можливий за змішаної форми (його можна створити в юрисдикції України як потерпілої сторони та отримати авторитет по договору України з Генеральною асамблеєю ООН або разом з державами-засновниками [3]. Навіть, якщо покладати надію лише на МКС, він не може охопити весь масив вчинених міжнародних злочинів, адже за своєю політикою концентрує увагу виключно на керівних посадах. Тож тисячі виконавців, які вчиняли ці злочини своїми руками, лишаються на відповідальності національних органів розслідування та суду.

Коваль Д. та Солдатенко М. стверджують про особливу складність у вірогідності розслідування МКС злочину агресія порівняно з розслідуванням злочинів проти людяності та воєнних злочинів, так як для: МКС уповноважений на розслідування лише агресії, вчиненої громадянами країни-учасниці статуту щодо країни, яка є стороною статуту. В якості єдиного можливого варіанту вони вбачають ініціювання справив МКС рішенням Ради Безпеки ООН, хоча РФ звісно що буде користуватися своїм правом вето на передачу розслідування. В той же час, як зазначають автори, 28 лютого прокурор МКС Карім Хан повідомив про намір просити так звану Палату попереднього провадження МКС авторизувати розслідування подій в Україні на предмет скоєння злочинів проти людяності та воєнних

злочинів. У березні 39 держав-учасниць Римського статуту підтримали його та звернулися до МКС з проханням розслідувати злочини, скоєні в Україні. На підставі цього представники МКС терміново виїхали в Україну для розслідування та збирання доказів. Розмірковуючи про можливий варіант створення трибуналу по Україні, згадано приклади з історії їх створення (Нюрнберзький, Токійський, Гаазький) із вказівкою, що для України можливий варіант створення трибуналу міжнародною коаліцією [4].

Юрист А. Буквич також переконливо стверджує про необхідність ратифікації Римського статуту, попри намагання виправдати неможливість ратифікації Римського статуту примарними міфами та політичними дискусіями. Крім того, автор говорить про те, що МКС не має повноважень національних судів, тобто він не замінює національні судові органи та не виключає їх юрисдикції. Після процедури розслідування МКС має право притягнути до відповідальності лише посадових осіб держави-агресора, тобто осіб, які своїми наказами спричинили порушення прав людини. Автор підсумовує, що в сьогоденні умовах лише рішення МКС можуть стати ще одним дієвим механізмом для політичної відповідальності РФ [5]. Варто відзначити, що задля продовження боротьби юридичним шляхом та наближенню притягнення до відповідальності за свавільні дії РФ на території України значна кількість громадських організацій проявила ініціативу та долучилася до документування фактів порушень міжнародного гуманітарного права [6].

Крім того, як повідомляє голова комітету Верховної Ради України з питань зовнішньої політики та міжпарламентського співробітництва О. Мережко, Верховна Рада працюватиме над змінами до законодавства, які дозволять створити всі необхідні інструменти для ефективного розслідування злочинів росії проти України. Відповідними фахівцями обговорено порядок взаємодії з міжнародними судовими інституціями, тобто національні та міжнародні судові механізми притягнення до відповідальності осіб, які причетні до скоєння воєнних злочинів, злочинів проти людяності, актів геноциду та злочину агресії. До того ж вже 42 держави звернулися до Міжнародного кримінального суду з приводу злочинів Росії на території України, а 13 держав почали розслідування злочинів російських військ проти України [7].

Важливо те, що у березні 2022 року Міністром закордонних справ України разом із провідними національними та міжнародними експертами з міжнародного погоджено підписання декларації про створення спеціального кримінального трибуналу для притягнення до відповідальності осіб, винних у злочині агресії проти України. Підписанню декларації передувало обговорення необхідності створення спеціального трибуналу та особливостей його юрисдикції. В обговоренні взяли участь також іноземні провідні фахівці в галузі міжнародного права. Учасники погодилися із тим, що спеціальний трибунал може бути створено або на підставі угоди між кількома країнами, або на підставі угоди між Україною та ООН. Країни, які погоджуються на створення спеціального трибуналу, передають йому юрисдикцію згідно з їх національними кримінальними кодексами та міжнародним правом і погоджуються, що спеціальний трибунал має повноваження проводити розслідувати як щодо осіб, які вчинили злочин агресії, так і тих, хто фінансово або іншим чином сприяв вчиненню цього злочину [8].

Таким чином, за відсутності на сьогодні ситуації щодо ратифікації Римського статуту, як стверджують фахівці, найбільш дієвим шляхом вбачається створення спеціального трибуналу на підставі угоди між кількома країнами. Під час обговорення такого спеціального трибуналу звучали різні варіанти його створення [3-9]: держави сформованої коаліції можуть укласти міжнародний договір зі статутом нового трибуналу, що буде передбачати його

створення та визначення злочинів, які він може розслідувати, в першу чергу злочин агресії. Також, як варіант, такий договір може бути укладено між Україною та ООН. Легітимність такий трибунал може черпати з рішень Генеральної Асамблеї ООН чи Ради Європи, які можуть рекомендувати його створення, оскільки рішення РБ ООН росія напевно заблокує. Країни, які погоджуються на створення Спеціального Трибуналу, передають йому юрисдикцію згідно з їх національними кримінальними кодексами та міжнародним правом і погоджуються, що Спеціальний Трибунал має повноваження проводити розслідувати як щодо осіб, які вчинили злочин агресії, так і тих, хто фінансово або іншим чином сприяв вчиненню цього злочину.

Узагальнюючи стан справ щодо притягнення РФ до відповідальності, можемо виокремити наступні важливі кроки:

- Міжнародний Суд ООН задовольнив вимогу України щодо зупинення військового вторгнення РФ в Україну; заплановані слухання у справі за Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього.

- Європейський суд з прав людини прийняв рішення Європейського суду з прав людини про застосування тимчасових (забезпечувальних) заходів від 1 березня 2022 року.

- Міжнародний кримінальний суд прийняв рішення про початок розслідування воєнних злочинів, злочинів проти людяності і геноциду та передача ситуації в Україні на розгляд МКС спільною заявою 39 держав-учасниць Римського статуту. 25 лютого 2022 року Прокурор МКС Карім Хан заявив [4], що його офіс може здійснювати юрисдикцію та розслідувати будь-який акт геноциду, злочину проти людяності чи воєнного злочину, скоєного в межах України. В разі визнання МКС воєнних злочинів російських військ причетні до них можуть бути затримані в будь-якій країні, яка визнає юрисдикцію цього суду. 42 країни вже звернулися до Міжнародного суду в Гаазі, розслідування військових злочинів на міжнародному рівні почалося, звернення цих країн дозволило спростити та прискорити процедуру для України. На підставі цього представники МКС терміново виїхали в Україну для розслідування та збирання доказів [9].

- Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію “Агресія проти України” та “Гуманітарні наслідки агресії проти України” (від 2 березня 2022 року), якими засуджено вторгнення в Україну і вимагається від росії негайно припинити війну та вивести всі свої війська з території України, а також констатується наявність тяжких гуманітарних наслідків воєнних дій РФ проти України.

- Прийняття Декларації про створення Спеціального кримінального трибуналу (Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба разом із провідними національними та міжнародними експертами з міжнародного права 4 березня 2022 року погодились підписати декларацію про створення Спеціального (гібридного) трибуналу для притягнення до відповідальності осіб, винних у злочині агресії проти України [4, 10]).

- ПАРЄ ухвалили дві резолюції (“Наслідки агресії РФ: роль і реакція Ради Європи” та про притягнення до відповідальності винних у міжнародних злочинах, скоєних під час агресії РФ [11]).

- Рада ООН з прав людини створила незалежну міжнародну комісію з розслідування по Україні терміном на один рік на прохання України та союзників, зокрема Європейського Союзу, Великобританії та США. Росія виступила проти розслідування. Група опитуватиме свідків та збиратиме судово-медичні матеріали для майбутнього судового розгляду. Перші висновки планують оприлюднити у вересні. Незалежна міжнародна комісія з розслідування України – це незалежний міжнародний комітет, створений Радою ООН з прав людини 4 березня 2022 року з мандатом на розслідування порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права під час війни [12].

– Розслідування воєнних злочинів в Україні на національному рівні здійснюється Офісом Генерального прокурора та підпорядкованими йому прокуратурами, Державним бюро розслідувань (створено спеціальне слідче управління) [13], Національною поліцією. Крім того, експертну, технічну і фінансову допомогу у розслідуванні воєнних злочинів в Україні надають Польща і Литва (за ініціативою яких створено спільну слідчу групу), Євроюст, Консультативна місія ЄС в Україні, європейські та американські експерти. З початку війни росії проти України слідчі Нацполіції розпочали тисячі кримінальних проваджень за фактами воєнних злочинів, скоєних російськими окупантами на території нашої держави.

– Запровадження процесу фіксування воєнних злочинів (офісом Генерального прокурора створено єдину платформу по збиранню таких фактів за посиланням warcrimes.gov.ua. Також передати докази можна за допомогою спеціального чат-бота Держспецзв'язку [Tribunal.ua](https://tribunal.ua). Свідцтва воєнних злочинів можна направляти безпосередньо головному прокурору МКС в Гаазі Карім А. А. Хану на електронну пошту otr.informationdesk@icc-cpi.int).

Не можемо не згадати і про історично значущу для подальшого розвитку й відновлення України подію, яка пов'язана із наданням в червні 2022 року статусу країни-кандидага на вступ до ЄС. Поряд із активним процесом доєднання України до ЄС, розпочато впевнені кроки у напрямку повоєнного відновлення нашої держави. Так, 4-5 липня на Міжнародній конференції з питань відновлення України (URC2022) у Лугано (Швейцарія), спільно організованої урядами Швейцарії та України, наша країна представила свій План відновлення. Під час конференції було розглянуто ряд поточних пропозицій щодо відновлення України та внесок, який можуть зробити у цей процес міжнародні партнери. За результатами, країни-учасниці підписали підсумковий документ конференції з питань відновлення України URC2022 (“Декларація Лугано”), рішуче засуджуючи військову агресію РФ проти України та закликаючи РФ невідкладно вивести свої вій-

ська з території нашої держави, підтверджуючи повну підтримку суверенітету та територіальної цілісності України в межах міжнародно визнаних кордонів та з повагою до міжнародного права й міжнародного гуманітарного права. Підписанти також підтвердили свою підтримку України на її шляху відновлення на початковій стадії і в довгостроковій європейській перспективі нашої країни, як кандидата в ЄС [14].

Крім того, можемо спостерігати загальну світову практику, пов'язану із оновленням та адаптацією законодавства для забезпечення ефективного повоєнного періоду в Україні. Так, відомо, що ЄС розробляє законодавство, яке б дозволило конфіскувати під санкційні російські активи та використовувати їх для повоєнної відбудови України. Про це повідомила на липневому брифінгу в Страсбурзі президентка Європейської комісії Урсула фон дер Ляєн. Розробку законодавства для законної конфіскації активів РФ у Євросоюзі підтвердила й президентка Європейського парламенту Роберта Метсола. Також стало відомо, що глава МЗС Великої Британії Ліз Трасс підтримує ідею конфіскації заморожених російських активів та їхньої передачі жертвам війни РФ в Україні. А в Канаді набули чинності поправки до закону про спеціальні економічні заходи, який передбачає можливість конфіскації активів, що потрапили під санкції через війну Росії, та їхнє використання на підтримку України [15].

Висновки. Можемо підсумувати, що Україною зроблено перші кроки щодо створення механізму для притягнення до міжнародної відповідальності винних у злочинах, вчинених РФ проти України. Попри відсутність ратифікації Римського статуту, як стверджують фахівці, найбільш вірогідним шляхом є варіант створення спеціального трибуналу на підставі угоди між кількома країнами. В той же час, зважаючи на безпрецедентність ситуації для нашої країни, саме тематика щодо притягнення агресора до відповідальності стане перспективною для подальшого розвитку відповідного законодавства України, актуалізації наукових досліджень, пов'язаних із вказаною тематикою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Створено спеціальний трибунал. 31.06.2022. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/stvoreno-specialnyy-trybunal-dlya-pokarannya-zlochynu-agresiyi-protu-ukrayiny>.
2. Міжнародний кримінальний суд – важливий механізм розслідування воєнних злочинів росії в Україні. 11 квітня 2022 року. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/mizhnarodniy-kriminalniy-sud--vazhliiviy-mehanizm-rozsliduvannya-voennih-zlochiv-rosiyi-v-ukrayini.html>
3. Возможен ли спецтрибунал по Украине и бюджетли у Путина иммунитет? 20 марта 2022 года. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-60813662>.
4. Коваль Д., Солдатенко М. Трибунал не тільки для Путіна: як реально покарати еліту РФ за агресію проти України. 5 березня 2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/03/5/7135297/>
5. Буквич А. Ратифікація Римського статуту дає для України більше механізмів для розслідування воєнних злочинів і покарання за них. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/ratifikaciya-rimskogo-statutu-dae-dlya-ukrayini-bilshe-mehanizmv-dlya-rozsliduvannya-voennih-zlochiv.html>
6. Трибунал для Путіна” стає все ближчим. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/trybunal-dlia-putina-staie-vse-blyzhchym/>.
7. Мережко О. Парламент розгляне шляхи вдосконалення механізмів розслідування злочинів РФ. 13 квітня 2022 року. URL: <https://sluga-narodu.com/oleksandr-merezhko-parlament-hotuvatyme-zminy-do-kpk-iaki-dozvoliat-efektyvno-rozsliduvaty-voieni-zlochyny-rf/>
8. Підписано заяву щодо створення спеціального Трибуналу для покарання Росії за злочин агресії проти України. 8 березня 2022 року. URL: <https://uba.ua/ukr/news/9040/>.
9. Малюська Д. Через війну в Україні 42 країни звернулися до Гааги: міжнародне розслідування почалось. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/04/11/cherez-vijnu-v-ukrayini-42-krayiny-zvernuly-sya-do-gaagy-mizhnarodne-rozsliduvannya-pochalos/>.
10. В. Лебідь. Спеціальний механізм правосуддя для притягнення до відповідальності за міжнародні злочини проти українського народу: що це таке? 08.04.2022. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/spetsialnyy-mekhanizm-pravosuddia-dlia-prytiahnennia-do-vidpovidalnosti-za-mizhnarodni-zlochyny-protu-ukrainskoho-narodu-shcho-tse-take/>.
11. ПАРЕ підтримала створення міжнародного трибуналу для розслідування агресії РФ в Україні: ухвалено резолюцію. 28.04.2022. URL: <https://sluga-narodu.com/dmytro-solomchuk-okupanty-rozghravoriut-ahroproduksiiu-na-khersonshchyni/>.
12. ООН назвала експертів для розслідування воєнних злочинів в Україні. 05.04.2022. *Юридична газета online*. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/oon-nazvala-ekspertiv-dlya-rozsliduvannya-voennih-zlochiviv-v-ukrayini.html>.
13. ДБП створило спеціальне слідче управління, що розслідуватиме воєнні злочини РФ. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/dbp-stvorilo-spezialne-slidche-upravlinnya-shcho-rozsliduvatime-voenni-zlochiviv-rf.html>.
14. О. Мошенець. Відновлення України - проєкт, що об'єднає демократичний світ Заступник голови Комітету з питань антикорупційної політики. 06 липня 2022. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/225077.html>.
15. ЄС розробляє юридичну основу конфіскації активів РФ на користь України. *Європейська правда*. 6 липня 2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/07/6/7142694/>.